

Марија МАРИЋ ЈЕРИНИЋ

Народни музеј Србије

АРХИМАНДРИТСКО ОДЛИЧЈЕ НИЋИФОРА ДУЧИЋА

Апстракт: Проналазак напрсног крста, који је по свему судећи припадао архимандриту Дучићу, постакао је истраживања са циљем прикупљања информација потребних за музеолошку обраду. Документовањем његове припадности заоставштини, која је постала део музејског фонда 1901. године, стекли су се услови за примену техничко-технолошких анализа ради добијања прецизних података о овом изузетном раду руске примењене уметности 19. века. Утврђивањем историјских околности доделе архимандритског чина и пратећег крста, ближе је одређено време његове израде.

Кључне речи: архимандритски крст, заоставштина, одликовања, Нићифор Дучић, гемолошке анализе, жиг, Санкт Петербург.

Када је пре више година покренут пројекат са циљем стицања увида у, до тада необрађену, колекцију одликовања из фонда Народног музеја, методолошки приступ је одредила провенијенција сачуваних артефаката. Чињеница да су у музеј прispела завештањем историјски значајних личности друштвено-политичког живота Србије друге половине 19. и почетка 20. века или као поклон њихових наследника, са становишта струке, оптимална је околност, која овој врсти културног наслеђа обезбеђује вредност историјског извора.¹ Како су заоставштине са одликовањима пристизале током дужег временског периода, пре установљених принципа њихове обраде и биле изложене страдањима, али и концепцијским менама кроз које је музеј пролазио током своје историје, истраживања са сврхом утврђивања документарности, чинила су окосницу пројектних задатака.

¹ У Народном музеју Србије чувају се одликовања: Нићифора Дучића (1832-1900), Јована Мишковића (1844-1908), Јована Авакумовића (1841-1928), Теодора Радосављевића (1805-1873), Миленка и Бланш Веснић (1862-1921/1870-1951), Ђоке Влајковића (1831-1883) и Светозара Урошевића (1855-1938).

Већ током прве реконструкције, заоставштине архимандрита Нићифора Дучића, за коју се дуго мислило да је изгубљена услед бомбардовања музејске зграде у Првом светском рату, сагледана је проблематика чувања, проучавања и презентације фалеристичке грађе.² Решења, којима је прибегавано како би се установила припадност сачуваних артефаката, генерисана том приликом, нашла су своју примену и у наставку рада са другим заоставштинама, чији су резултати сукцесивно публиковани на страницама *Нумизмајичара*.³ Базична ненарушеност очуваности предмета и развој методолошких приступа унутар саме фалеристике, омогућили су примену установљене типологије у анализи одликовања. Показало се да новија сазнања о њиховој изради, уз допуну пронађених упоришта у савременим визуелним и текстуалним изворима, чине погодан инструмент за документовање различитих аспеката ове специфичне музејске грађе.

Стицајем околности, током завршних активности на припреми публикације о колекцији одликовања, у форми обједињених студија реконструкција заоставштина са каталогом артефаката сачуваних у Народном музеју, пронађен је напрсни крст, који је по свему судећи припадао архимандриту Дучићу (сл. 1).⁴ Претпоставка да пред собом имамо још један предмет, који је у склопу његове заоставштине са одликовањима ушао у музеј 1901. године, налагала је проверу. Ознака строг инвентара - *Хр. бр.136*, упућивала је на некадашњу историјску збирку.⁵ Провером записа установљено је, како је то био случај и са другим његовим предметима, да подаци о пореклу нису наведени.⁶ Поучени претходним искуством крст је, уз помоћ сачуваних визуелних извора, идентификован на фотографијама и изузетном портрету, који је насликао Степа Тодоровић (сл. 2.). Референтан извор за потврду провенијенције оставио је и сам Дучић у тексту свог завештања. Препознајемо га у опису трећег крста из прве групе предмета, коју је именовано као „архимандритско одличје“: „*Остїављам Срїском Народном Музеју у Биоїрагу сва архимандритїска одличја: 1. Један найрсни злайни крстї с круном с најчисїиїјим бриљанїиїма и амеїисїиїма на злайном ланцу, на сриједи Хрисїова слика у емаљу а одзад на њему најїиїс: Архимандритї Нићифор Дучић. Један найрсни крстї на злайном ланцу кадинеїски с царском круном. Један напрсни сребрни крст на златном ланцу с горским камењима у средини око Христове слике турндази. Једну архијерејску миїшу с различнијем їорским камењем.*”⁷ Оваквим документовањем, број сачуваних предмета из Дучићеве заоставштине је увећан, а пронађени крст је стекао легитимитет за наставак музеолошке обраде.⁸

2 Марић-Јеринић, Мухић 2008, 421-452.

3 Марић Јеринић 2012, 265-307; Марић Јеринић 2013, 293-302; Марић Јеринић 2014, 193-227; Марић Јеринић 2017, 85-109; Марић Јеринић 2018, 117-139; Марић Јеринић 2019, 299-331.

4 У марту 2023. године, Наташа Церковић музејска саветница Народног музеја Србије, обавестила ме је о проналаску крста, на чему јој захваљујем.

5 *Инвенїар иїїориске збирке Народної музеја* од бр. 94 до 1733 водио је кустос Ђорђе Мано Зиси у периоду од 6. X. 1928 до 11. VI. 1947. године.

6 Запис под редним бројем 136 гласи: *Крстї / Сребрн, у средини слика расїећа Хрисїова, крстїиї је крашен илавим каменом унаоколо, їорњи део крстїа їреклаїа се, на їиом делу је круна. Круна и остїале сїїране крстїа крашене су црвеним рудином? и сїїаклом (већа и мања зрна). Израдио А. Блїзмь 84. їодине.*

7 Весник СЦ 4/1900, 377-378.

8 Одлуком Комисије за набавку културних добара Народног музеја Србије (број: 55/7-1 24. 04. 2023.) крст је, као и друга одликовања за која је раније утврђено да су део Дучићеве заоставштине, инвентарисан у

Са циљем добијања прецизне информације о материјалу, који је кориштен у његовој изради, крст је испитан применом расположивих техничко-технолошких анализа.⁹ На основу не-деструктивне технике, енергетски дисперзивне рендгенске флуоресцентне спектроскопске анализе, установљено је да су метални делови од легуре сребра и бакра са траговима позлате. Чињеница да електролитички поступак за nanoшење позлате комерцијално постаје доступан од 1840. године, а да је пре тога употребљавана жива, која није детектована на крсту, допринела је ближе одређењу времена његове израде.¹⁰ За потребе идентификације драгог и полудрагог камена, употребљеног у обликовању предње стране крста, обављене су гемолошке анализе.¹¹ При томе, ради очувања изворног стања предмета, није разматрана могућност њиховог дислоцирања из лежишта. Овакав приступ определио је ограничену примену гемолошких метода на оне, које је било могуће спровести на камењу *in situ*. Примењена је рефрактометрија, спектроскопија, УВ анализа као и анализа инклузија под микроскопом. Због начина уградње, наведене методе идентификације, није било могуће спровести на сваком елементу. Резултати примењених поступака ипак су дозвољавали могућност закључка, са високим степеном сигурности, да сво црвено камење уграђено у крст чине гранати, док су округле гасне инклузије у безбојним брилијантима указивале на стакло (сл. 4 и 5). Карактеристике плавог камења, уочене микроскопским посматрањем, биле су у складу са иницијалном одредбом да је у питању тиркиз¹², али због њихове неприступачности, то није могло бити потврђено (сл. 6).¹³ Спроведени конзерваторски третман и чишћење предмета, допринели су да изузетан јувелирски рад постане видљивији, као и утиснути жигови, чијим се тумачењем долази до прецизнијих сазнања о његовој изради (сл. 7, 7р).¹⁴

Крст латинског типа са круном на врху представља основу његовог изгледа.¹⁵ Обликовање аверсне стране, спроведено је уградњом драгог и полудрагог камења у боји, и безбојног стакла. Црвени гранати су обрађени фасетирањем (5 степеничasto и 2 у форми розете) и у виду кабошона (3 овална и 4 крушкаста). Бројни комадићи стакла, обрађени у форми округлих брилијаната, распоређени су око појединог већег драгог камења и по ободу крста.¹⁶

Ојши инвенћар нумизматичке збирке, под редним бројем: 1527.

- 9 Све анализе су обављене у Одељењу за конзервацију и рестаурацију Народног музеја Србије.
- 10 Према извештају мр Милице Марић Стојановић, 22.05.2023. (Конзерваторски досије број: А01-8152).
- 11 Гемолошке анализе урадио је професор Рударско-геолошког факултета др Зоран Миладиновић дипл. инж. геологије, на чему се најискреније захваљујемо.
- 12 Идентификацију камена који уоквирује представу Распећа, у тестаменту даје сам Дучић користећи термин „турндази“. У турском језику за полудраги камен тиркизне боје користи се реч „туркоаз“. Како се ради о речи сличног изговора, постоји мишљење да се ради о изворном имену камена, које се током времена изменило или преиначило у другим језицима (извор: <https://chat.openai.com/>).
- 13 Према извештају о извршеним гемолошким анализама др Зорана Миладиновића, јун 2023. (Конзерваторски досије број: А01-8152).
- 14 Чишћење предмета и конзерваторски досије (А01-6152) урадила је Данијела Јовановић, конзерватор/рестауратор за метал Народног музеја Србије. Захваљујући њеној иницијативи организована је и реализована гемолошка анализа.
- 15 Димензије крста: 133 mm x 87 mm.
- 16 На самој ивици крста у доњем делу и са десне стране видљива су механичка оштећења, услед чега је 6 комадића стакла испало из лежишта.

Централно Распеће, изведено техником емајла, уоквирено је плавим кабошонима тиркиза (52 комада). Христ је приказан са ореолом, главе погнуте удесно, раширених руку, са ногама паралелно постављеним на супеданеуму. У горњем краку на свитку су иницијали IN / ЦИ.¹⁷ Реверсна страна је у целости прекривена стилизованом флоралном орнаментиком, која је изведена урезавањем. Поред шарнира, који су део конструктивног решења, на полеђини крста је утиснуто чак седам жигова. Горе лево на круни је број 84 у квадрату, који представља руски контролни жиг за сребро¹⁸, поред су иницијали АБ, који указују на идентитет мајстора. На средини доњег крака, налазимо и јединствен жиг са његовим презименом: А. БЛЮМЪ. Лево су, делимично видљиви поновљени иницијали и ознака за сребро, а десно поновљена ознака за сребро и округли жиг са грбом Санкт Петербурга.¹⁹ На ободу крста је утиснута још једна ознака за сребро (сл. 8, 9).

Став да натписи, жигови, грбови или монограми, на предметима од драгоцених метала њихово културно и уметничко значење, допуњују значењем историјског извора²⁰, на примеру крста из Народног музеја добија своју пуну потврду. Ово се, пре свега, односи на ознаке које омогућују идентификацију места његовог настанка и име аутора. У регистру познатих мајстора златних и сребрних предмета, који су били активни у Санкт Петербургу половином 19. века, име Александар Блом одговара иницијалима са крста, али се у референтним одредницама наводи само уз жиг формиран од латиничних слова (АВ).²¹ Захваљујући библиографском извору новијег датума, који име овог мајстора наводи у целости - **Александар Иванович Блом**, али и облик његовог презимена на руском језику – **БЛЮМ**²², располажемо адекватном потврдом идентитета мајстора. О њему се зна да је 1849. године имао радионицу за израду предмета од злата и сребра и да је од 1867. до 1874. године, још био активан, што је у складу са претпостављеним хронолошким оквиром за настанак крста.²³ Чињеница да су у нашем случају његови иницијали, као и презиме изведени ћирилицом, документује да је обележавање својих дела обављао и на такав начин, а самом предмету даје значај историјског извора за проучавање једног сегмента руске примењене уметности.

Допринос ближем одређењу времена настанка овога крста, али и могућност за сагледавање његових значења унутар наше културне историје, потичу из контекста Дучићеве биографије. При томе, осим текстуалних, релевантне

17 I.N. / ЦИ.- натпис се односи на текст Јеванђеља по Јовану (19.19.): „Исус Назарећанин / Цар Јудејски“ (Мирковић 1995, 175). Његова прва појава везује се за Запад, а на руским споменицима, присутан је од 17. века у виду словенских монограма (Покровский 1891, 349). Овај натпис, присутан само уз фигуру распетог Христа, усвојен од Руске Православне цркве и старовераца свештеничких убеђења, изазивао је острашћене расправе (Фёдоров 2000, 10).

18 Контролни жиг на предметима од сребра, са знаком 84, у Русији је употребљаван током 18. и 19. века.

19 На предметима од племенитог метала израђеним у Санкт Петербургу 1741 г. уводи се жиг са његовим грбом – два укрштена сидра и скиптар у штитовима различитих облика, са годином или без ње, а у 19 веку понекад са именом проценитеља квалитета (Постникова-Лосева, Платонова, Уљянова 1983, 128).

20 Постникова-Лосева 1974, 7.

21 Постникова-Лосева 1974, 277; Постникова-Лосева, Платонова, Уљянова 1983, 186; Иванов 2002, 118.

22 Иако без карактеристичног тврдог знака (Ъ), који је присутан на жигу.

23 Иванов 2002, 118, редни број 450.

информације пружају и визуелни извори, који га приказују у свечаном орна-ту црквеног достојанственика са истакнутим одликовањима световног и сакралног карактера. Фотографија, настала око 1866. године, документује да је тада већ носио два напрсна крста (сл. 3),²⁴ о чијем пореклу сведочи савремени публиковани запис. Крст једноставније форме, без основне одлике архимандритског крста, круне у надвишењу, добио је од руског цара,²⁵ а „*архимандритски крст с ширкоазима*“ од црногорског кнеза.²⁶ Према томе током службе у Црној Гори награђен је са оба крста, где је нашао уточиште након учешћа у устанцима и ратовима за ослобођење од турске власти.²⁷ Књаз Никола му је поверавао значајне мисије код кнеза Михаила Обреновића и руског изасланика у Бечу, за шта га је два пута одликовао. Орден Данила I. трећег реда додељен му је, на почетку службе 1863. године, а други ред приликом напуштања Црне Горе и преласка у Србију 1867. године.²⁸ За ангажовање на унапређењу образовања и иницијативу приликом оснивања богословско-учитељске школе на Цетињу, књаз га је 1863. наградио и архимандритским чином.²⁹ Ово највише одликовање у презвитерском чину монашког реда, које данас у Српској православној цркви додељује Свети архијерејски синод, одговара одликовању протојереја ставрофора, што значи да архимандрит има право ношења напрсног крста.³⁰ Објашњење околности у којима је црквено одликовање могао доделити световни владар произилази из тадашњег начина владавине: „*Симбиозу државној и црквеној животи наслијеђену од Источноромејској (Византијској) царствија и средњовековне српске државе, као и својих претходника мишироилија из свјетородне лозе Пешировића, задржали су двојица свјетовних јосиодара Пешировића: књаз Данило и књаз, односно краљ Никола. То је, међушим, очувано са једном веома важном протомјеном. Док је, напиме, у вријеме мишироилија црквени јоилавар био и свјетовни јосиодар, сада су се улоге протомјениле: свјетовни владар, протом власији у држави, вршио је протомјенијицај на животи Цркве и њено упротомвање.*“³¹

Оваквим документовањем сегмента Дучићеве биографије, када је за своја постигнућа награђен архимандритским чином и раскошним јувелирским крстом, дошло се до закључка да је 1863. година горња граница његовог настанка. У историјским околностима тога периода лежи и објашњење присуства овог предмета руске примењене уметности. Политичко везивање за Русију, које је отпочело с владиком Данилом, посебно се огледало у снабдевању Цетињског манастира иконама и дугим обредним предметима. Према томе и архимандритски крст Нићифора Дучића потиче из донација, које су у том пе-

24 Фототека САНУ – Ф 206/2.

25 Крст се данас налази у фонду Историјског Музеја Србије (Р 172/1674).

26 Аноним 1895, 167-168.

27 Због учешћа у борбама против Турака, у Херцеговини 1861. и Црној Гори 1862. године, Порта му је забранила повратак у Херцеговину.

28 Одсуство Ордена Данила I други ред на овој фотографији (САНУ-Ф 206/2) иде у прилог њеном датовању око 1866. године.

29 Вуксановић 2007, 466.

30 Енциклопедија православља 2002, I, 104.

31 Радовић 2002, 219.

риоду интензивних политичких веза са Русијом, пристизале у значајном броју и на тај начин постајале део наше историје и културног наслеђа.³²

³² Маркуш 2013, 14, 27.

БИБЛИОГРАФИЈА

Аноним 1895

Аноним, Нићифор Дучић, архимандрит, *Годишњак Српске краљевске академије Год. 8*, Београд, 145-168.

Вуксановић 2007

М. Вуксановић, Дучић, Нићифор, *Српски биографски речник*, 3, Нови Сад.

Енциклопедија православља 2002

Енциклопедија православља, Д. Калезић (ур.), I-III, Београд: Савремена администрација.

Фёдоров 2000

Ю. Фёдоров, *Образ крестџа. Истџорџа и символика џравославних наџрудних крестџов*, СПб.

Иванов 2002

А. Н. Иванов, *Мастера золотого и серебряного дела в России (1600-1926) I*, Москва.

Марић Јеринић, Мухић 2008

М. Марић-Јеринић, Т. Мухић, Одличја Архимандрита Нићифора Дучића – реконструкција завештања, *Нумизмаџичар* 26, Београд, 421-452.

Марић Јеринић 2012

М. Марић Јеринић, Сва одликовања Миленка Веснића, *Нумизмаџичар* 30, Београд, 265-307.

Марић Јеринић 2013

М. Марић Јеринић, Госпођа Веснић и њена одликовања у Народном музеју, *Нумизмаџичар* 31, Београд, 293-302.

Марић Јеринић 2014

М. Марић Јеринић, Одличја Ђенерала Јована Мишковића, *Нумизмаџичар* 32, Београд, 193-227.

Марић Јеринић 2017

М. Марић Јеринић, Одликовања Јована Авакумовића у Народном музеју, *Нумизмаџичар* 35, Београд, 85-109.

Марић Јеринић 2018

М. Марић Јеринић, Одликовања из заоставштине Теодора-Теје Радовасљевића, *Нумизмаџичар* 36, Београд, 117-139.

Марић Јеринић 2019

М. Марић Јеринић, Одликовања архимандрита Дучића у светлу пронађених повеља, *Нумизмаџичар* 37, Београд, 299-331.

Марковић 1991

М. Марковић, Један црногорски грб из Збирке Народног музеја у Београду, *Нумизмаџичар* 14, Београд, 79-82.

Марковић 2003

И. Марковић, Животопис архимандрита Нићифора Дучића у: Н. Дучић, *Истџиорија Српске џравославне цркве*, Гацко, 9-43.

Мирковић 1995

Л. Мирковић, *Православна лиџурџика или наука о доџслужењу ѣраво-славне истџочне цркве*, Први опћи део, Београд.

Маркуш 2013

Ј. Маркуш (приређивач), Ризница Цетињског манастира, Цетиње.

Постникова-Лосева, 1974

М. М. Постникова-Лосева, *Русское ювелирное искусство еџо центры и мастера XVI-XIX вв*, Москва.

Постникова-Лосева, Платонова, Ульянова 1983

М. М. Постникова-Лосева, Н. Г. Платонова, Б. Л. Ульянова, *Золотое и серебряное дело XV-XX вв*, Москва.

Радовић 2002

Др А. Радовић, Учешће светородне лозе Петровића у животу Цркве и народа, *Династија Пејровић Њеџиш I*, зборник радова, Подгорица, 199-223.

ARCHIMANDRITE'S INSIGNIA OF NIČIFOR DUČIĆ

SUMMARY

During the final stages of work on the preparation of the publication about the collection of decorations of the National Museum of Serbia, a pectoral cross was found, for which indications existed that it had belonged to Archimandrite Ničifor Dučić. That was an incentive, but also an obligation to perform research in order to collect information relevant for processing this museum item, aimed at establishing its initial context. In reviewing and documenting the item's attribution to the legacy of awards conferred for service, which was endowed to the museum in 1901, conditions arose for applying technical and technological analyses in order to obtain more precise data about how it was made.

Gemological analyses were performed with the purpose of identifying the precious and semi-precious stones used in shaping the obverse side of the cross, on the basis of which it was found that the red stones were garnets, while the round gas inclusions on the colourless brilliants indicated that they were made from glass. The characteristics of the blue stones, observed under a microscope, were in line with the assumption that they were most probably turquoise.

The opinion that the cultural and artistic meaning of inscriptions, seals, coats-of-arms or monograms, supplementing the meaning of the historical source, was confirmed on the example of the discovered cross. As many as seven seals are stamped on its reverse side, decorated with stylised floral ornaments. By identifying them, the name of the master craftsman was established – Alexander Ivanovich Blom, who had a workshop for making items from gold and silver in St. Petersburg in 1849 and was still active from 1867 to 1874. The fact that his initials and surname are executed in Cyrillic script on the cross from the National Museum (АБ; А. БЛЮМЪ) documents the fact that he used to mark his work in that way, as well, which makes the item important as a historical source for studying one segment of Russian applied art of the 19th century.

The contribution to a closer determination of the time when this cross was produced and the possibility for considering its significance within our cultural history, originate from the context of Dučić's biography. The documenting of the known circumstances under which he was awarded with the rank of archimandrite and the cross for his accomplishments in 1863 was the basis for concluding that this year can be viewed as the latest possible time when it was created.

Сл. 1 Изглед крста пре конзервације
Fig. 1 Appearance of the cross before conservation

Сл. 2 Нићифор Дучић, уље
на платну, Стева Тодоровић
1874, (САНУ)

Fig. 2 Nićifor Dučić, oil on
canvas, Steva Todorović, 1874
(Serbian Academy of Science
and Arts - SANU)

Сл. 3 Архимандрит Нићифор
Дучић око 1866. године
(САНУ-Ф 206/2)

Fig. 3 Archimandrite Nićifor
Dučić, around 1866
(SANU-F 206/2)

Сл. 4 Брилијант од
стакла са типичном
инклузијом –
округлим гасним
мехурићем
(Извештај: Д.
Јовановић)

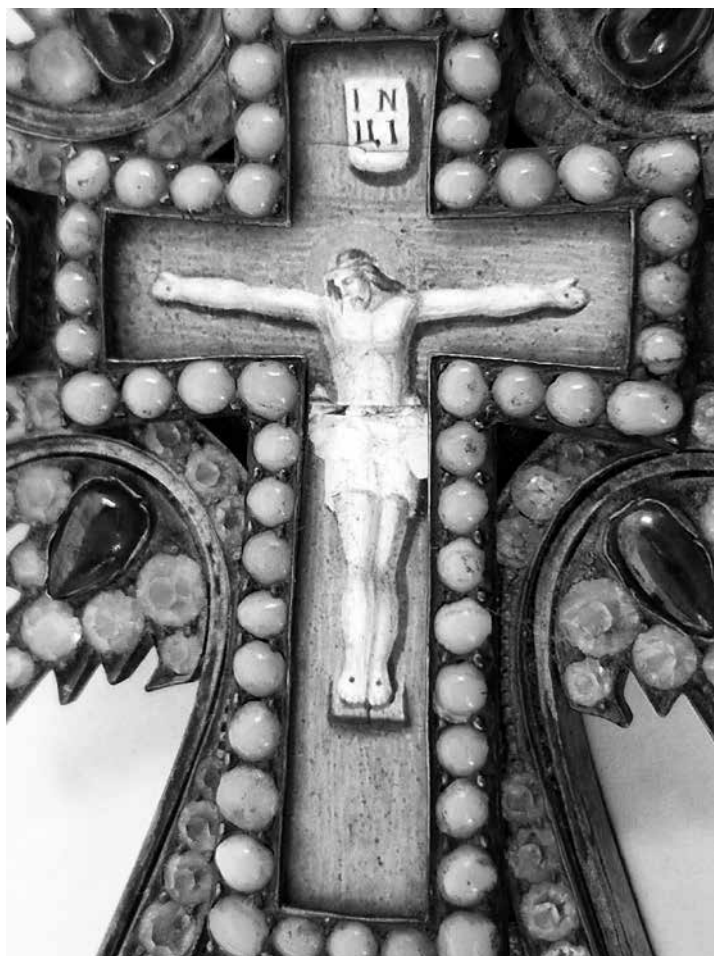
Fig. 4 Brilliant made
from glass with a
typical inclusion –
a round gas bubble
(Report: D. Jovanović)

Сл. 5 Природне инклузије у великом гранату обрађеном фасетирањем у степеничасту форму (Извештај: Д. Јовановић)

Fig. 5 Natural inclusions in a large garnet, made by faceting into a step-cut form

(Report: D. Jovanović)

Сл. 6 Плави кабошони за које се на основу макроскопских карактеристика претпоставља да су израђени од тиркиза (Извештај: Д. Јовановић)

Fig. 6 Blue cabochons, assumed to have been made from turquoise on the basis of macroscopic characteristics (Report: D. Jovanović)

Сл. 7а Крст након чишћења и конзервације
Fig 7a The cross after cleaning and conservation

Сл. 7б Изглед полеђине крста
Fig. 7b Appearance of the reverse of the cross

Сл. 8 Детаљ са жиговима на полеђини круне у надвишењу
Fig. 8 Detail with seals on the reverse of the crown

Сл. 9 Жигови на доњем делу полеђине крста
Fig. 9 Seals on the reverse in the lower segment of the cross